

PAVEL, LUCA, ȘI DISCURSUL DIN MILET (FAPTE 20:17-38)¹

Dr. O. Baban

Probabil că în fiecare autor, dascăl, sau lider, există o dorință secretă de fi în stare să lase urmașilor, discipolilor, celor mai tineri, elementele esențiale ale viziunii sale, să asigure o anume continuitate a valorilor, a idealurilor. Printre realizările sale, Dr. I. Țon a reușit să transmită, cel puțin în parte, de-a lungul timpului, multe din idealurile care l-au inspirat și cărora le-a dedicat ani buni din viață (dragostea pentru studiu biblic, nevoia de predicare a evangheliei într-un mod care să răspundă unor probleme reale, să structureze personalitatea pe adevărurile Scripturii și să motiveze viața creștină personală, disciplina spirituală, curajul de a fi prezent în societate - pe față - în calitate de creștin, nevoia de etică și diplomatie creștină, nevoia de caracter care stă neclintit pentru Dumnezeu, gata chiar și de martiraj, nevoia de oameni care să se gândească la inițiative mari pentru împărăția lui Dumnezeu).² Predicile sale, de-a lungul timpului, au reușit să motiveze mulți ascultători la o viață sfântă, mai practică, să le deschidă perspectiva unei noi dedicări. În anii 70, mesajele dânsului prezentate în limbaj contemporan, sugestiv, cum ar fi, de exemplu, *Ghedeon și examenele*, sau *Samson și alegerile*, etc., sau studiile traduse din lucrările misionarului Stanley Jones, au reușit să motiveze și să entuziasmeze nenumărați tineri, care au descoperit plăcerea de a studia Biblia, nevoia de a cugeta teologic și crucial asupra vieții lor, de căuta prezența lui Dumnezeu în rugăciune și

¹ Articol apărut sub forma O. Baban, 'Pavel, Luca și discursul din Milet (Fapte 20:71-38)', în S. Sabou și D. Ghitea (eds), *Iosif Țon. Orizonturi noi în spiritualitate și slujire*, Oradea: Cartea Creștină, 2004, 113-136.

² I. Țon, *Manifestul creștin*; idem, *Credința adevărată*, SMR: 1988; idem *Suferință, martiraj și răsplătire în cer*, Oradea: Cartea Creștină, 1999, etc.

disciplină spirituală personală, de a se pune la dispoziția lui Dumnezeu.

În contextul acestui volum dedicat slujirii sale, discursul pe care Pavel îl ține în Milet în fața prezbiterilor, pastorilor, misionarilor din Efes, a colaboratorilor cu care lucrase și pe care îi învățase până nu demult (54-57 dH), oferă ocazia unei priviri retrospective și a uneia prospective, în viața personală, care reafirmă valorile fundamentale ale vieții creștine de slujire, care cer dedicare pentru păstoria Bisericii lui Dumnezeu, cu sfințenie.³

Caracterul urgent, ireductibil, al îndemnurilor lui Pavel din Fapte 20:17-38 este accentuat de forma literară a mesajului, aceea a unui *testament teologic și pastoral* al lui Pavel, în versiune lukană (testamente pauline și declarații de crez specifice lui Pavel găsim în epistolele lui, cf. 2 Corinteni, 2 Timotei, Filipeni, etc., acesta este, însă, un testament consemnat și redat prin filtrul de istoric și teolog al lui Luca). Eseul de față își propune să aducă la lumină mai în detaliu relația existentă între mesajul pastoral al lui Pavel și redactarea sa lukană, mergând chiar până la ideea că avem de a face cu două mesaje pastorale și misionare suprapuse, întrepătrunse, folosite de Cuvântul lui Dumnezeu pentru a transmite o direcție esențială pentru viața Bisericii. Pentru a le pune în evidență, se impune o analiză a discursului din Milet care să ia în considerare contextul lukan (Luca-Fapte), cel elenist (istoriografia greco-romană), precum și teologia proprie lui Pavel.

³ Pasajul pune accent deosebit pe ființa Bisericii. Fapte 20:28 este singurul loc în Faptele Apostolilor unde Luca folosește expresia *ἐκκλησία του θεου*, Biserica lui Dumnezeu, și aceasta are o semnificație specială, legată, fără îndoială, de viziunea pastorală și misionară a lui Pavel. Cf. G. Lohfink, *Die Sammlung Israels: Eine Untersuchung zur lukanischen Ekklesiologie*, Munich: Kösel, 1975, p. 89.

Cuvântarea din Milet: așezare în cadrul discursurilor lui Luca.

Luca dă o atenție deosebită discursurilor în Faptele Apostolilor. Ele ocupă un loc extins în narațiune prin cuvântări din partea unor personaje de importanță majoră (*Pavel*: 13:16-41; 14:15-17; 17:22-31; 20:18-35; 22:1-21; 24:10-21; 26:2-23, 25-27, 27:21-26; 28:17-20, *Petru*: 1:16-22; 2:14-36, 38ff; 3:12-26; 4:8-12, 19, 20; 5:29-32; 10:34-43; 11:5-17; 15:7-11, *Ștefan*: 7:2-53, *Iacov*: 15:13-21);⁴ și prin consemnarea de numeroase intervenții mai scurte, de efect, din partea diverselor persoane publice care participă la dezvoltarea tabloului creșterii Bisericii în primul veac – funcționari, parlamentari, rabini, ofițeri iudei sau de origine greco-romană (cf. intervenția lui Gamaliel, în sinedriu, 5:35-59; intervenția lui Festus, 25:14-21, etc.).⁵ În total,

⁴ Cf. C. Hemer, Appendix 1: 'Speeches and Miracles in Acts' în C. Gempf (ed), *The Book of Acts in the Setting of Hellenistic History*, Tübingen: J.C.B. Mohr [Paul Siebeck] 1989), 415-443. J. Ruthven apreciază că doar relatarea de minuni ocupă mai mult spațiu, în Fapte, respectiv, 22.7%, cf. J. Ruthven (ed) *On the Cessation of the Charismata: The Protestant Polemic on Post-Biblical Miracles*, Sheffield: Sheffield UP, 1993, pp. 24-33 și articolul lui Ruthven, 'The "Imitation of Christ" in Christian Tradition: Its Missing Charismatic Emphasis'. Conform lui E. Hänchen cuvântările ocupă aproape 300 de versete din cele 1000 de versete ale cărții (E. Haenchen, *The Acts of the Apostles*, Oxford: Blackwell, 1971, p. 104 nota 1).

⁵ Conform unei alte împărțiri discursurile din Luca-Fapte cuprind *discursuri misionare pentru evrei*: Petru: 2:14-36, la Cincizecime, 3:12-26 în Templu, Pavel: 13:16-41, în Antiohia Pisidiei, 28:25-28 în Roma; *discursuri misionare pentru neamuri*, Petru: 10:34-43, în casa lui Corneliu, Pavel: 14:15-17 în Listra, 17:22-31 în Atena; *cuvântări de apărare*: Petru: 4:8-12, 5:29b-32, Ștefan: 7:2-53, Pavel: 22:1-21 în Ierusalim, 23:1-6 în fața Sinedriului, 24:10-21 înaintea lui Felix, 25:8-11 înaintea lui Festus, 26:2-29 înaintea lui Agripa, 28:17-20 înaintea iudeilor din Roma; *cuvântări și mesaje pentru creștini*, Isus: 1:4-10, Petru: 1:16-22 la alegerea lui Matia, 11:5-17 la botezul lui Corneliu, 15:7-11 la conciliul din Ierusalim, Iacov: 15:13-21 la conciliul din Ierusalim, Pavel: 20:18-35 discurs de adio înaintea păstorilor și misionarilor din Efes, 21:20-25 în fața conducătorilor bisericii din Ierusalim; *intervenții din partea unor oficialități*: 5:35-39 Gamaliel înainte sinedriului, 19:25-27 Dimitrie argintarul, 19:35-40 ofițerul din Efes,

discursurile din Fapte ocupă mai mult de jumătate din întreaga carte.⁶ Acest detaliu dovedește interesul lui Luca pentru acest gen literar, dar și concentrarea sa masivă pe conținutul acestor discursuri, știut fiind că în viața și misiunea Bisericii predicarea evangheliei, *khrussein ton euaggelion*, era și este esențială pentru cunoașterea lui Dumnezeu și întoarcerea la El, cu pocăință. Interesul lui Luca pentru discursuri este atât de accentuat încât este greu de egalat de istoricii eleniști, chiar și de cei mai cunoscuți prezentatori de discursuri, cum ar fi Polibiu, Dionisius din Halicarnassus, Suetoniu sau Plutarh, Tucidide, Tacit, etc.⁷

Tematica discursurilor din Luca-Fapte este diversă: ea include subiecte legate de evanghelizare, discursuri apologetice, politice, confruntări teologice, explicații asupra Scripturii, intervenții politice, și discursuri de tip testament, toate conturând un Biserică dinamică, a cărei istorie se dovedește instructivă, folositoare, *crhsimon*, dar și în stare să delecteze, să antreneze, *terpnon*, cele două calități fiind văzute ca două caracteristici fundamentale, *sine qua non*, ale istoriei eleniste bine scrise.⁸ În ce privește rolul ca atare, al discursurilor într-o narațiune, ele nu pot înlocui o acțiune bine prezentată și bine susținută prin dezvoltarea subiectului conform metodelor artistice recunoscute; totuși, ele contribuie în mod major la dinamica povestirii, la definirea punctelor ei culminante, la crearea atmosferei dorite și la comunicarea mesajului autorului.⁹ Deși atracția pentru folosirea discursurilor este remarcabilă, trebuie notat că nu toți autorii

24:2–8 Tertul, la procesul lui Pavel, 25:14–27, Festus înaintea lui Agripa (14–21, 24–27).

⁶ Hemer, *Setting*, p. 416.

⁷ Hemer, *Setting*, pp. 417–418.

⁸ În *Historiae*, 2.56.11 Polibiu scrie că ‘sarcina istoricului este să instruiască și să convingă [*didaxai kai peisai*]’. Totuși, studiul istoriei trebuie să ofere ‘și folos și delectare’, *ama kai to crhsimon kai to terpnon ek th- istoria- ahal abein* (*Hist.*, 1.4.11).

⁹ Pentru Aristotel discursul reprezintă o metodă eficientă în caracterizarea personajelor. El rămâne, totuși, inferior unui subiect bine planificat și susținut literar cu momente de suspans, de răsturnare de situații (*peripateia*), de întâlniri și coincidențe (Aristotel, *Poetica*, 1456a.).

admirau acest mod retoric, Platon, de exemplu, credea că expunerea de dialoguri și discursuri denaturează contactul cititorului cu opera de artă și îl vulgarizează.¹⁰

Discursul de tip testament: locul discursului din Milet în contextul discursurilor eleniste și iudaice

În mulțimea tipurilor posibile de discurs, discursul de tip testament, din care face parte și cuvântarea lui Pavel din Milet, deține un rol aparte prin încărcătura sa afectivă, prin caracterul intens, programatic, al ideilor comunicate. Este unul din genurile literare de care autorii sunt atrași deoarece astfel de discursuri sunt memorabile, pentru istorici, iar pentru autorii de beletristică creează momente de respiro narativ în care acțiunea poate fi explicată, iar cititorul poate fi re-implicat să participe sentimental și intelectual, cu efect maxim, la evenimentele istorisite.¹¹

Contextul cuvântării-testament este ușor de recunoscut și are câteva trăsături caracteristice: înțeleptul se află înconjurat de prietenii săi și, în momentele premergătoare despărțirii, el le comunică adevăruri esențiale pentru viața sa și pentru viața lor, previziuni importante.

¹⁰ Platon, *Republica* 393e. Exemplele antitetice ale lui Platon includ scena în care Chryses, respins de Agamemnon în cererea sa, începe o serie de imprecășii foarte ‘vii’ (Homer, *Iliada*, 1.15f). Interpretarea mimetică își atinge apogeul când limbajul vulgar este însoțit de gesturi vulgare (Platon, *Rep.* 392e-394b). Ideea lui Platon despre literatură este, astfel, diferită și opusă reprezentării libere a expresiilor orale caracteristică ‘stării sufletești homerice’ (cf. E. R. Havelock, *Preface to Plato*, Cambridge, MA: Harvard UP, 1963, p. 41).

¹¹ Cuvântarea de efect nu poate fi lungă, însă. Monologurile lui Hamlet sunt un exercițiu de virtuozitate și trebuie ajutate de imaginația de mișcare scenică a actorului. Ecclesiastul, dacă ar trebui citit într-o singură ședință, sau cartea lui Iov, ar fi, de asemenea, exerciții dificile, și lectorul ar avea nevoie de toate imaginile vii din text, de toată forța și subtilitatea de intonație de care este în stare, ca să-și captiveze auditoriul și să-i mențină atenția. În privința aceasta, Luca dovedește o intuiție genială reducând discursurile la câteva zeci de versete, în care concentrează esențialul.

Genul este bine reprezentat în literatura elenistă, iar exemplele nu sunt puține. Unul din discursurile de despărțire cele mai cunoscute este cel al lui Socrate, înaintea sinuciderii.¹² Cicero amintește cu admirație de seninătatea și luciditatea lui Seneca înaintea morții,¹³ și la fel, laudă și curajul lui Cato din Utica (95-46 îH), care a găsit un motiv vrednic pentru a muri, *ut causam moriendi*.¹⁴ Categoria discursurilor testament include și discursul funerar (epitaful funebru, epitafio~ logo~) care dă ocazia comemorării personalităților uimitoare ale celor dispăruți și prilejuiește rezumatul vieții lor, al principalelor lor realizări, cu îndemnuri pentru cei în viață, ca să urmeze aceleași idealuri. Printre exemplele de discursuri funerare se numără celebrul discurs al lui Pericle,¹⁵ discursul Aspasiei din Milet, în dialogul lui Plato, *Menexenos*.¹⁶ În mod remarcabil, ambele discursuri au afinități cu tipul de oratorie găsit în Epistola către Evrei, cap. 11, unde se trec în revistă marile portrete ale celor credincioși, din timpul Vechiului Testament (o galerie a sfinților decedați, ca încurajare pentru viața ca o alergare, a sfinților în viață).

Discursurile testament, venite din partea unor lideri ajunși în pragul unei despărțiri iminente de discipolii lor, sau de urmași, apar des în literatura din perioada intertestamentară, în cărți cum sunt: *Testamentul lui Moise*, *Testamentul celor 12 patriarhi*, *Testamentul*

¹² Platon, *Apologia*. Xenofon, *Apologia Socratis*. Problema discursului și a sinuciderii lui Socrate este discutată și alte două dialoguri ale lui Platon, *Crito* și *Phaedo*.

¹³ Cicero, *Tusculanae Disputationes*, I.40-42.

¹⁴ Cicero, *Tusc. Disp.*, I.30.74.1-12. Lumea antică este fascinată de ideea de a muri cu curaj, cu semnificație, cf. J.A. Drodge, și J.D. Tabor, *A Noble Death, Suicide and Martyrdom Among Christians and Jews in Antiquity*, San Francisco, CA: Harper San Francisco, 1992. Pentru Cicero, *Tusc. Disp.*, 1.75, ‘întreaga viață a filosofului este, așa cum spune înțeleptul, o pregătire pentru moarte’. În acest context, lumea elenistă privea cu și mai mare luare aminte la discursurile testament, la orațiile funerare.

¹⁵ Tucidide, *Historiae*, 2.34-46, 60-64.

¹⁶ Platon, *Menexenos*, ed. bilingvă, trad. Nicolae Șerban Tanașoca (introd., note) București: Teora (Universitas), 2000.

lui Iov, 1 *Enoh* 91-104, precum și în cărți pseudo-istorice cum sunt *Tobit* 14:3-11; 4 *Ezra* 14:28-36; *Apocalipsa lui Baruh* 57-86; *Cartea Jubileelor* 21-22; 36:1-18; etc. cf. și Josephus, *Antichități Iudaice*, 4.309-19. În literatura apocrifă nou testamentară astfel de discursuri se găsesc în *Faptele lui Petru* 36-39; *Faptele lui Ioan* 106-7; *Faptele lui Toma* 159-60, etc.

Astfel de cuvântări au un pronunțat caracter apocaliptic, adeseori, deoarece își propun să privească la viața omenirii în asamblul ei, la planul de mântuire al lui Dumnezeu. De obicei, ele conțin două părți distincte: (1) *o secțiune parenetică*, de sfătuire: apostolul, patriarhul, profetul sau învățătorul (filosoful, în culturile păgâne) face un rezumat al învățăturilor pe care urmașii săi trebuie să le asculte după plecarea sa, și, în același timp, enunță și un număr de răsplătiri sau pedepse, de binecuvântări sau blesteme pentru cei care îl vor asculta sau nu; (2) *o secțiune a mesajului revelat*: conducătorul comunică anumite revelații cu privire la viitor (momentul despărțirii este și momentul unei revelații aparte, a unei clarviziuni care trebuie împărtășite, de exemplu, în VT, pe patul de moarte Iacov își binecuvintează fiii și le spune viitorul, Gen. 49; înainte de a merge pe munte și de a muri acolo, Moise se adresează poporului și îi spune ce se va întâmpla, Deut. 31, 33 (cf. și 5:1-3; 8:1; 30:1-20); înainte de a pleca din funcția de judecător Samuel avertizează poporul asupra neascultării lor, asupra greutăților ce vor fi aduse de regimul monarhic, 1 Sam.12-13).¹⁷

În Biblie apar numeroase discursuri de gen testamentar. Pe lângă exemplele amintite deja se pot menționa discursurile lui David (2 Sam. 22, 23:1-7), în VT, iar în NT, discursul lui Simeon (Lc. 2:25-35) discursul de despărțire al lui Isus de la Cina cea de Taină (In. 13:1-17:26; dar și în evangheliile sinoptice, în rezumat: Mc. 14:17-42; Mt. 26:20-36; Lc. 22:14-38), discursul lui Isus privitor la sfârșitul lumii și

¹⁷ J. Munck, 'Discours d'adieu dans le Nouveau Testament et dans la littérature biblique', în *Aux Sources de la Tradition Chrétienne* (M. Goguel Festschrift; Neuchatel: Delachaux & Niestlé, 1950) 155-170; W.S. Kurz, 'Luke 22:14-38 and Greco-Roman and Biblical Farewell Addresses', *Journal of Biblical Literature*, 104 (1985), 251-268.

la ziua judecării ('mica apocalipsă', Mc. 13, Mt. 23-25, Lc. 21), precum și discursurile de despărțire sub formă epistolară ale lui Pavel și Petru, din epistolele Filipeni și 2 Timotei, și, respectiv, 2 Petru. Filipeni și 2 Timotei sunt ambele scrise din perspectiva întemnițării și posibilei condamnări la moarte, și conțin evaluări și recomandări de esență cu privire la viața de mărturie creștină a ucenicilor (conform interpretărilor conservatoare, Filipeni a fost scrisă spre sfârșitul primei întemnițări în Roma, 61-62, iar 2 Timotei, în timpul celei de a doua întemnițări romane, 66-67). Epistola 2 Petru este și ea reprezentativă ca epistolă-testament a lui Petru (cu precizarea că este posibil ca 2 Petru să fi fost scrisă prin intermediul unui secretar, conform modei de redactare a scrisorilor în antichitate).¹⁸

Din aceeași categorie a discursurilor de despărțire fac parte și cuvântarea de despărțire a lui Isus, la Înălțare, Fapte 1:4-8, și mai ales discursul lui Pavel către prezbiterii și lucrătorii creștini din Milet, Fapte 20:17-38. Deși diferă ca lungime, în mod clar, genul lor literar este ușor de identificat atât prin conținut cât și prin context: în ambele cuvântări se observă (a) adunarea unor ucenici, (b) prezența centrală a învățătorului lor, (c) existența unei stări de tensiune datorită despărțirii, (d) nevoia de a discuta perioada care vine în datele ei de ansamblu (întrebări și răspunsuri despre istoria mântuirii, unele cu pronunțat caracter profetic, apocaliptic), (e) evaluări de esență asupra lucrării următoare a ucenicilor, a modului în care trebuie să asculte de chemarea lui Dumnezeu; (f) ultimile cuvinte și ultimile gesturi care aparțin momentului despărțirii, în sine (rugăciunea, conducerea spre corabie, respectiv, înălțarea, apariția îngerilor).¹⁹

¹⁸ T. Callan, 'The Christology of the Second Letter of Peter', *Biblica* 82 (2001) 253-263, idem, 'The Style of the Second Letter of Peter', *Biblica* 84 (2003) 202-224. L. Thurén, 'Style Never Goes out of Fashion: 2 Peter Re-Evaluated', în S.E. Porter și T.H. Olbricht (eds), *Rhetoric, Scripture and Theology. Essays from the 1994 Pretoria Conference*, Sheffield: SAP, 1996, 329-347. Cf. Munck, 'Discours d'adieu', p. 162.

¹⁹ Cf. J. Munck, 'Discours d'adieu', pp. 155-170. Faptul că Isus și Pavel sunt amintiți cu cuvântările lor de despărțire, de tip testament, este semnificativ. Luca vrea să facem o legătură deosebită între cei doi. Este interesant, în același timp, că Petru nu este amintit cu vreun astfel de discurs. Este posibil ca Luca să comunice,

Cum se consemnează un discurs: Luca și istoriografia elenistă

Retorica, sau arta comunicării, fie ea scrisă (în scrisori, cărți) fie orală (în discursuri, pledoarii, etc.) era o componentă importantă a educației eleniste.²⁰ Discursul public era preferat ca formă de comunicare iar puterea sa de convingere, forța sa retorică, împreună cu eleganța sa literară erau calități foarte prețuite.²¹ În particular, citirea unui discurs, în loc de susținerea lui liberă, era considerată un semn de oboseală, de slăbiciune, sau de lipsă de formă.²² Persoanele publice aveau nevoie să învețe cum să rețină discursurile sau să le compună *ad hoc* și să le susțină în mod liber.²³

Prinsă între artă și exactitate istorică, între mărturia actului și descrierea impactului, metodologia redării cuvântărilor în operele istorice greco-romane s-a bucurat de o atenție deosebită, atât filosofic cât și ca manieră stilistică. Într-adevăr, câteva întrebări esențiale cer răspuns, în această privință: cât de exact poate fi un istoric în prezentarea discursurilor? care sunt limitele memoriei sau ale

în acest fel, că paradigma misionară a lui Pavel este mai importantă pentru viitorul Bisericii, decât celelalte modele de lucrare.

²⁰ C. Gempf, 'Public Speaking and Published Accounts', în *The Book of Acts in Its Ancient Literary Setting*, (eds) B.W. Winter and A.D. Clarke, *The Book of Acts in Its First Century Setting* (Vol.1) (Carlisle: Paternoster Press, 1993), 259–303, Dio Chrysostom, *Orationes*, 19.4; Lucian, *Rhetorum Praeceptor*, 18; 20; idem, *Pseudologista* 5; Cicero, *De Oratore* 1.22.102-104; 3.50.194; Plato, *Hippias Minor* 363c-d; Quintilian, *Institutio Oratoria* 10.7.21; Philostratus, *Vitae Sophistarum*, 2.8.579. Vezi D.A. Russell, *Greek Declamation*, Cambridge: Cambridge University Press, 1983, pp. 80-81.

²¹ Cu privire la preferința anticilor față de cuvântul vorbit, în detrimentul celui scris, vezi G. Kennedy, *The Art of Persuasion in Greece*, Princeton, NJ: Princeton University Press, 1963. Merită menționat aici, ca simptomatic pentru cultura cuvântului vorbit, și preferința lui Papias, cca. 110 dH, pentru mărturia apostolică prin viu grai, față de mărturiile prin documente scrise, cf. Papias și Ioan Apostolul, în Eusebius, *Istoria Bisericii*, 3.39.4.30-33.

²² Aristotel, *Rhetorica* 36, 1444a; Quintilian, *Inst. Or.* 10.7.31-32; 11.3.132.

²³ Cicero, *De Or.* 2.86.351-2.88.360; *Rhetorica ad Herennium*, 3.16-24; Quintilian *Inst. Or.* 11.2.11-31. F.A. Yates, *Art of Memory*, Chicago, IL: University of Chicago Press, 1966, 1-26.

eficienței redării conforme? ce libertate își poate lua un autor în prezentarea discursurilor din operele sale, ca să maximizeze impactul și ca să transmită nu doar cuvintele ci și înțelesul lor, care adesea depinde de atmosferă, de cultură, de ideologia timpului? În final, ce modele avea Luca și ce dovezi există că le-ar fi urmat?

Discuțiile conduse pe acest subiect au, de obicei, ca punct de plecare referințele la *Istoria* lui Tucidide, generalul și istoricul atenian (cca 460-400 îH) care a afirmat o poziție neașteptat de subtilă și de nuanțată cu privire la redarea editată a discursurilor istorice:

Cu privire la discursurile din această istorie, unele au fost spuse înainte de începerea războiului, altele în timpul desfășurării războiului; pe unele le-am auzit eu însumi, altele de la alții; în toate cazurile însă a fost dificil să le scriu din memorie, cuvânt cu cuvânt, astfel că i-am făcut pe vorbitori să zică ceea ce, după mine, se cerea să zică în acele ocazii, bineînțeles, ținându-mă cât mai aproape de înțelesul general al celor zise cu-adevărat.²⁴

Plecând de la aceste afirmații, unii comentatori au subliniat relativitatea consemnării discursurilor la Tucidide. Și cum acesta fusese martor ocular la unele din ele, implicația pentru Luca este majoră: cum ar scrie Luca o cuvântare la care n-a fost martor? Unul

²⁴ Tucidide, *Hist.* 1.22.1b, kai oša men logw/ eipon ekastoi hj mellonte-polemhsein hj eñ aujt w/ hjdh oñte- calepon thn akribeian aujthn twñ lecqentwn diamnhmoneusai hjñ ejmoi te wh aujto- kai toi- ajlloqen poqen ejmoi ajpaggellousin. w/- d j ajñ ejdokoun ejmoi ekastoi peri twñ aijpi parontwn ta deonta malist j eipein, ejkomenw/ olti eggutata th-xumpash- gnwmh- twñ ajlhqw- lecqentwn, outw- eijrhtai. Pe lângă mărturisirea dorinței de exactitate, akribeia, două expresii specifice atrag atenția aici, th-xumpash- gnwmh-, *înțelesul general*, și twñ ajlhqw- lecqentwn, *al celor zise cu adevărat*, deoarece ele limitează distanța dintre reprezentare și original, cf. A.W. Gomme, 'The Speeches of Thucydides' în A.W. Gomme (ed), *Essays in Greek History and Literature*, Oxford: Basil Blackwell, 1937, pp. 156-160. Vezi și F.F. Bruce, 'The Speeches in Acts - Thirty Years After', în R. Banks (ed), *Reconciliation and Hope: New Testament Essays on Atonement and Eschatology*, Festschrift for L. Morris, Grand Rapids, MI: 1974, 53-58, p. 54, și idem, 'The Speeches in the Acts of the Apostles', *Tyndale New Testament Lecture*, 1942, London: The Tyndale Press, 1944.

din răspunsuri ar fi, așa cum spune chiar Luca în prolog că a cercetat cu deamănuntul (Luca 1:1-4). În plus, părinții Bisericii, de exemplu sf. Ieronim, scrie despre el că '[Luca] a scris Evanghelia după cum o auzise; Faptele Apostolilor însă le-a alcătuit în scris, după cum le văzuse', implicând prin aceasta că la o mare parte din Faptele Apostolilor, Luca a fost martor ocular (cel puțin la evenimentele din celebrele secțiuni la plural, 'noi', Fapte 16:10-18, 20:5-16, 21:1-18, 27:1-28:16).²⁵

Deși este ambivalent în opinii, se uită, totuși, prea ușor că poziția generală a lui Tucidide este, la urma urmei, una de respect față de evenimentele istorice – dacă el i-ar fi fost modelul, Luca nu ar fi putut interveni în discursuri decât în chip moderat.²⁶ În ce îl privește, Tucidide continuă seria exprimărilor nuanțate și trece de la discuția discursurilor la discuția redării evenimentelor, invocând din nou principii de limitare a neconformității în expunere:

Cu privire la narațiunea evenimentelor, nu mi-am permis să scriu simplu de la prima sursă întâlnită, nici nu m-am încrezut doar în impresia mea, ci pe ce-am văzut eu însumi dar și pe mărturia altora, care puteau să-mi verifice exactitatea.²⁷

²⁵ Ieronim, *Despre bărbații iluștri, și alte scrieri*, 7 (Dan Negrescu (trad.), București: Paideia, 1997).

²⁶ În ce-l privește pe Luca, trebuie luate în considerare motivele sale specifice pentru alcătuirea unui raport sau compoziții istorice conforme cu realitatea – deși înțelesul acestei conformități trebuie discutat mai în detaliu: el dedică opera sa unui destinatar, Teofil, pentru care face o cercetare amănunțită, ἀκριβω~, pe care vrea să-l convingă de temenicia învățaturii creștine, ἀσφάλεια, și se află, foarte probabil, într-o anume competiție cu alți autori față de care are obiecții și pe care vrea să îi completeze printr-o mai mare exactitate și ordine, διηγήσι~, așa cum reiese din prolog, Lc. 1:1-4, Fapte 1:1-4; în plus, fără îndoială el știe bine magnitudinea subiectului său: viața lui Isus și istorisirea primilor ani din existența Bisericii.

²⁷ Tucidide, *Hist.* 1.22.2, τα δὲ βίβρα τῶν πραγμάτων ἐν τῷ πολέμῳ οὐκ ἐκ τοῦ παρατυχόντων- πρῶτον- ἡξίωσα γράφειν, οὐδὲν ἴσως- ἐμοὶ ἐδόκει, ἀλλ' ἵσθι- τε αὐτῶν- παρὸν καὶ παρα τῶν ἀλλῶν ὁσον δυνάτον ἀκριβείᾳ/περικεκατοῦ ἐπέπεσον.

Deși se poate admite că există o anumită distanță între declarații, care pot fi locuri comune, culturale, și metodele folosite în practică de istorici, ambivalența aceasta de principii, nu reușește să comunice, chiar și pentru cititorul modern, o neglijență serioasă, de fond, față de adevărul istoric. Problema care se pune este, mai degrabă, cea a principiilor de redactare, de reprezentare a acestor discursuri.

Șirul exemplurilor care dovedesc că scrierea istoriei era nuanțată în antichitate și că ambivalența amintită era răspândită și teoretizată, poate continua cu scrierile lui Lucian din Samosata, istoric latin și teoretician literar din al doilea secol dH. Pe deoparte, el afirmă că 'singurul scop și singura țință a istoriei este să fie folositoare, și aceasta nu se poate întâmpla decât ca urmare a adevărului spus'... 'una din sarcinile istoricului este să descrie lucrurile așa cum s-au întâmplat'... 'lucrul acesta este esențial în scrierea istoriei: să aduci jertfă doar adevărului'.²⁸ În același timp, însă, Lucian are loc în concepția sa și pentru elaborarea retorică a discursurilor, atunci când ea convine istoricului.²⁹

Polibiu (204-122 îH), adoptă o atitudine clară față de contrafacerea de discursuri și îl critică sever pe Timaeus (356-260 îH), un istoric antic cunoscut pentru inventarea de cuvântări și folosirea lor spre propriul beneficiu ideologic.³⁰ În același timp, însă, el vorbește despre o anumită libertate a istoricului care trebuie să descrie doar discursuri reale, dar le poate reda în cuvintele sale,³¹ și uneori, în variantă

²⁸ Lucian, *Quomodo Historia Conscribenda Sit*, 9.8, 9.12, 16.8, 40.1. Vezi și comentariile lui C.K. Barrett, *Lucian the Historian in Recent Study*, Philadelphia, PA: Fortress, 1961, p. 10.

²⁹ Lucian, *Hist. Conscr.* 24-26, 58. Dimensiunea aceasta 'liberală' a lui Lucian pare să fie ignorată de W.W. Gasque, 'The Speeches in Acts: Dibelius Reconsidered', în R. Longenecker și M. Tenney (eds), *New Dimensions in New Testament Study*, Grand Rapids, MI: Zondervan, 1974, și idem 'The Book of Acts and History', în R. Guelich (ed), *Unity and Diversity in New Testament Theology*, Festschrift for G.E. Ladd, Grand Rapids, MI: Eerdmans, 1978.

³⁰ Polibiu, *Historiae*, 12.25.

³¹ Polibiu, *Hist.*, 29.12.

rezumată consemnând doar ‘ceea ce este esențial’.³² Pentru Polibiu, istoricul are o datorie clară, în contrast cu poetul tragic – care caută a-și emoționa și fermeca auditoriul prin cuvintele pe care le pune în gura personajelor sale: sarcina istoricului este de a-și informa cititorii despre ceea ce s-a întâmplat în realitate, de a-și instrui și de a-și convinge cititorii de adevărul faptelor și a cuvântărilor istorisite.³³

Astfel, trebuie subliniat că, pentru istoricii eleniști, chiar dacă expunerea discursurilor poartă semnele retușurilor de autor, a unor intervenții redacționale, ea rămâne puternic ancorată în respect pentru surse și evenimente, pentru felul în care contemporanii și istoria le-au receptat.³⁴ Contextul elenist în care scrie Luca nu îi restrânge în nici un fel obiectivitatea, ci îl obligă pe cititorul de azi să înțeleagă impactul evenimentelor de altădată și să reconstituie în mod nuanțat desfășurarea lor, mesajul transmis.

Cum se încadrează Luca în contextul istoriografiei eleniste

Plecând de la exemplele amintite, expunerea istorică a lui Luca se poate compara cu stilul celorlalți autori ai vremii, în special istorici și literați. Interpretările raționaliste, însă, care își au originea în lucrările de la începutul secolului 20 ale lui H. Cadbury³⁵ și M. Dibelius,³⁶ au

³² Polibiu, *Hist.*, 36.1.

³³ Polibiu, *Hist.* 2.56.10-12.

³⁴ F.W. Walbank, *Speeches in Greek Historians*, pp. 7-8. Și C.W. Fornara, subliniază acuratețea celor mai mulți dintre istoricii greco-romani, cu rezerva că, pe alocuri, istoricul putea interveni pentru ‘clarificarea’ unor idei din conținutul discursurilor, cf. C.W. Fornara, *The Nature of History in Ancient Greece and Rome*, p. 145.

³⁵ H. Cadbury, et al., ‘The Greek and Jewish Traditions of Writing History’, in BC vol. 2, și H. Cadbury, ‘The Speeches in Acts,’ în BC vol. 5 (BC: F.J. Foakes-Jackson și K. Lake (eds), *The Beginnings of Christianity*, Part 1: Vols 1–5 London: Macmillan, 1920–1933). În ‘Greek and Jewish Traditions’, p. 13, Cadbury afirmă: ‘De la Tucidide încoace discursurile raportate de istorici sunt recunoscute pe față drept pură imaginație’ (cf. discuția din Gempf, ‘Public Speaking’, p. 292).

³⁶ M. Dibelius, *Studies in the Acts of the Apostles*, London: SCM Press, 1956; idem, ‘Style Criticism of the Book of Acts’, M. Ling (trad), în H. Greeven (ed),

reușit să influențeze mulți teologi mai recentți, mai ales din școala teologică germană, și să creeze o atitudine sceptică asupra exactității lui Luca, pe deoparte, și o atitudine entuziastă, pe de cealaltă parte, la adresa creativității sale literare. W.G. Kümmel scrie, astfel:

Este incontestabil că discursurile din Fapte reprezintă mijloace literare decisive prin care autorul cărții Faptele Apostolilor își imprimă propriul său mesaj teologic asupra narațiunii tradiționale pe care a prezentat-o.³⁷

H. Conzelmann, unul din promotorii unei noi viziuni, integrate, asupra teologiei lui Luca, pe care o vede ca o teologie ideologizată ce fragmentează istoria mântuirii în trei părți majore (timpul lui Israel, timpul lui Isus și timpul Bisericii) comenta în mod asemănător stilul lui Luca:

Luca folosește exemplul general al istoriografiei antice și presară discursuri în narațiunea sa... Acestea nu sunt versiuni abreviate ale discursurilor originale ci sunt creații literare; aceeași practică era folosită și în literatura timpului... Discursurile [lui Luca] nu încearcă să reflecte stilul individual al vorbitorului, ci mai degrabă unitatea de substanță a predicării creștine timpurii normative; să

Studies in the Acts of the Apostles, London: SCM Press, 1956, 1–26; idem, ‘The Acts of the Apostles in the Setting of the History of Early Christian Literature’, în Greeven, *Studies*, 192–206, etc. Conform lui Dibelius, care merge mai departe decât Cadbury, Luca, în calitate de istoric elenist ne oferă ‘acces la înțelesul unei mișcări istorice avute în vedere, dar un acces care trece dincolo de faptele istorice. Chiar dacă acest înțeles nu era cunoscut încă de personajul care ține discursul, la momentul istoric al discursului, totuși, autorul ne oferă perspectiva aceea mai târzie’ (Dibelius, ‘The Speeches in Acts and Ancient Historiography’, în Greeven, *Studies*, p. 140, cf. discuția lui Gempf, ‘Public Speaking’, pp. 292-293). Dibelius face aceste precizări mai ales cu privire la discursurile misionare din Faptele Apostolilor; discipolii săi vor extinde însă aprecierile acestea la toate discursurile din Luca-Fapte (cf. U. Wilckens, G. Bornkamm, E. Plümacher, etc.).

³⁷ W.G. Kümmel, *Introduction to the New Testament*, London: SCM Press, 1975, p. 169, idem, ‘Current Theological Accusations Against Luke’, *ANQ* 16 (1975): 134-138.

notăm că Luca îl face și pe Petru să vorbească în același stil paulin.³⁸

G. Bornkamm și U. Schnelle aderă la același tip de concluzie, ultimul respingând într-o manieră destul de radicală încercările de demonstrare a credibilității discursurilor din Faptele Apostolilor:

Deși s-a repetat adesea că la nivelul conținutului de bază discursurile din Fapte sunt rapoarte demne de încredere, cercetarea a ajuns la concluzia că ele nu pot fi privite ca rapoarte autentice ale cuvântărilor așa cum au fost ele prezentate inițial.³⁹

Adevărul este că Luca scrie dinamic, ideologic, adesea neconform cu moda literară din timpul său, și din acest punct de vedere, el este uneori chiar agresiv cultural, supunând concepțiile lumii sale unui asediu evanghelic puternic și consistent:

Luca își organizează narațiunea [Faptelor Apostolilor] în așa fel încât ea ne prezintă cum eroul său 'invadează' teritoriul culturii grecești: mai întâi porturile 'ascunse' ale Egeei, apoi 'marea grecească' însăși. Tabloul este... – cel puțin pentru cititorul grec – ... neliniștitor.⁴⁰

³⁸ H. Conzelmann, *Acts of the Apostles*, London: Faber & Faber, 1960, p. xliiif.

³⁹ U. Schnelle, *The History and Theology of the New Testament Writings*, E. Boring (trad), Minneapolis, MN: Fortress Press, 1998, p. 270; G. Bornkamm, *Paul*, Minneapolis, MN: Fortress Press, 1994, p. xvii.

⁴⁰ L. Alexander, 'In Journeying Often: Voyaging in the Acts of the Apostles and in Greek Romance', în C.M. Tuckett (ed), *Luke's Literary Achievement. Collected Essays*, Sheffield: SAP, 17-50, 1995, pp. 38–39. Citatul amintește de Eusebius în *Demonstratio Evangelica*, 3.5.114d.1-2 unde îndeamnă 'să mergem în țări străine și să le răsturnăm toate instituțiile', și subliniază intervenția divină în istorie, întrebând 'cine poate să creadă că niște oameni săraci și needucați puteau inventa asemenea relatări [evangheliile], și, puteau astfel iniția o asemenea conspirație în vederea invadării imperiului roman?' (*idem*, 3.5.115c.5-7) .

Un răspuns față de ipoteza paradigmei istorice unice

Problematica istoriografiei eleniste este, însă, complexă. Chiar dacă exprimările istoricilor sunt ambivalente nu se poate demonstra că, la unison, ei, istoricii eleniști, subscriau uneia și aceleiași paradigmă, conform căreia orice narațiune istorică avea nevoie de discursuri, spre susținere, iar acestea nu trebuia să reflecte cu necesitate discursurile istorice ca atare, ci trebuia să încânte prin imaginație, neconformitate cu realitatea și inteligență.⁴¹

Odată ce se recunoaște inexistența unei astfel de paradigme literare-istorice, forțarea contextualizării metodologice a lui Luca devine o întreprindere dificilă. El nu mai este obligat, ca scriitor elenist, să respecte o anumită manieră istorică, universal acceptată, și liberală în reprezentare – pentru simplul motiv că aceasta nu există. În același timp, lipsa consensului scolastic nu poate nega apartenența stilistică a lui Luca la lumea istoricilor greco-romani: doar că precizarea cercului de istorici căruia îi aparține rămâne încă de stabilit, și că, de asemeni, rămâne de precizat, în cadrul acestui grup, care sunt opțiunile propriile ale lui Luca, bazate pe propriul său crez de istoric și pe cel de autor creștin.

Este foarte puțin probabil, ca atare, că Luca ar intra în categoria lui Timaeus și este discutabilă, în același timp, măsura în care el se conformează lui Tucidide, Polibiu, Lucian, sau altor istorici cum sunt Dionisios din Halicarnassus, Tacit, etc.⁴² Conform evaluărilor mai recente, stilul lui Luca se apropie mai mult de stilul istoricilor moderniști și impresioniști ai timpului său, cum ar fi Theopomp, Efor,

⁴¹ Cf. C. Hemer, 'Luke the Historian', *Bulletin of the John Rylands Library* 60 (1977-1978), p. 29.

⁴² Pentru unii comentatori tehnica literară a lui Luca se apropie de modelul lui Tucidide și Plutarh (cf. Tucidide, *Hist.*, 22.1-4; Plutarh, *Vieți paralele: Alexandru*, 1.1-3). Cu privire la legătura dintre Luca și Tucidide, cf. W. J. McCoy, 'In the Shadow of Thucydides', în B. Witherington III (ed), *History, Literature and Society in the Book of Acts*, Cambridge: Cambridge University Press, 1996, 3-32. M. Wilcox, 'A Forward to the Study of the Speeches in Acts', în J. Neusner (ed), *Christianity, Judaism and Other Greco-Roman Cults*, Leiden: Brill, 1975, 207-225.

Filarchus, Duris, etc., care impun descrierilor lor un caracter dramatic.⁴³ Un astfel de caracter se poate observa clar în și relatarea cuvântării din Milet, de exemplu, atât în discursul lui Pavel cât și în scena despărțirii, care poate rivaliza cu cele mai faimoase tablouri sau scene dramatice ale literaturii lumii.⁴⁴ În această privință, lucrarea de față, argumentează în ideea că teoriile *mimesis*-ului istoric oferă posibilitatea unei înțelegeri mai adecvate a reprezentării discursurilor în Luca-Fapte.⁴⁵

⁴³ B. Witherington III, *The Acts of the Apostles. A Socio-Rhetorical Commentary*, Carlisle, UK: Paternoster, 1998, pp. 24-39. La concluzii asemănătoare ajunge și O. Baban, *Luke's On the Road Encounters as Narrative Mimesis*, disertație PhD, nepublicată, London: The London Bible College, Brunel University, 1999, pp. 92-95, 233 (în curs de publicare, Paternoster Press, UK, 2005), precum și același, 'Teoriile eleniste ale reprezentării istorice-literare (mimesis) și stilul narativ al evanghelistului Luca', *Jurnal Teologic*, 1 (2002), 30-41, esp. p. 37. Despre stilul lui Luca, cf. idem, 'Conflicts in Acts: Luke's Style and Missionary Paradigms', *Journal of European Baptist Studies*, 3 (2001), 19-38.

⁴⁴ B. Witherington III, *Acts*, p. 31, n. 114, amintește și de episodul cu Anania și Safira, Fapte 5:1-11. El atrage atenția și asupra faptului că sublinierea elementelor dramatice nu înseamnă depărtarea de evenimentul istoric original. În ce privește înclinarea spre dramatic în operele istorice eleniste, vezi B.L. Ullman, 'History and Tragedy', *Transactions of the American Philological Association (TAPA)* 73 (1942), 25-53, mai ales pp. 30-31.

⁴⁵ Tit Liviu (59 îH – 17 dH), în prefața la *Ab Urbe Condita*, 5-7, introduce principii moraliste la baza selecției și reprezentării istoriei, adică la baza artei sale mimetice. Conform lui istoricul poate interveni în selecția faptelor și discursurilor pe care le va reprezenta astfel încât cititorul să poată beneficia etic, educațional. Cf. P.G. Walsh, 'Livy's Preface and the Distortion of History', *American Journal of Philology* 76 (1955), 369-383, idem, *Livy: Historical Aims and Methods*, Cambridge: CUP, 1961, esp. pp. 21-26, 82-83. În ce privește teoria *mimesis*-ului istoric (a reprezentării istorice), acesta este un alt fel de *mimesis* față de imitația lingvistică, stilistică, sau tematică, a unor repere faimoase, anterioare. *Mimesis* istoric este mai degrabă un *mimesis* compozițional, care se referă la reprezentarea selectivă și ideologică a surselor, conform unor principii etice și dramatice la care aderă autorul. Pentru urmărirea generală a temei, cf. E. Auerbach, *Mimesis: The Representation of Reality in Western Literature*, Princeton, NJ: Princeton UP, 1953, pp. 3-23 (*Mimesis. Reprezentarea realității în literatura occidentală*, I. Negoitescu (trad.), Iasi: Polirom, 2000), pp. 24-49; A. Melberg, *Theories of*

Cuvântarea din Milet: între teologia lui Pavel și mesajul lui Luca

Adevărată piatră de încercare a interacției teologice dintre Luca și Pavel, discursul lui Pavel din Milet a atras numeroase studii.⁴⁶ Prin caracteristicile sale unice (este singura cuvântare dedicată în întregime unui auditoriu credincios format din pastori și misionari) discursul din Milet semnifică un moment culminant în narațiunea din Luca-Fapte, un mijloc aparte pentru explorarea portretului lui Pavel în Faptele Apostolilor.⁴⁷

Mesajul lui Luca: paradigme teologice, teme, structuri literare

De la bun început se poate observa că selecția evenimentelor și încadrarea narativă (*timing*-ul narativ) sunt ale lui Luca.⁴⁸ Pe deoparte, scena se încadrează în paradigma *drumului spre Ierusalim*, ca drum sub semnul sacrificiului și al respingerii din partea neamului iudeu, paradigmă întâlnită mai întâi, în drumul lui Isus spre cruce, cf. Luca 9-19. Astfel, paralelismul dintre Isus și Pavel, un punct important al teologiei misionare a lui Luca, câștigă o nouă referință. Dacă se ia în

Mimesis, Cambridge: CUP, 1995, p. 43; N. Frye, *The Anatomy of Criticism: Four Essays*, Princeton, NJ: Princeton UP, 1959; N.A. Wilder, etc.

⁴⁶ C.J. Hemer, "The Speeches of Acts I. The Ephesian Elders at Miletus," *Tyndale Bulletin* 40 (1989): 77–85, cf. și C.J. Hemer, "The Speeches of Acts II. The Areopagus Address," *Tyndale Bulletin* 40 (1989): 239–59. J. Dupont, *Le discours de Milet: Testament pastoral de saint Paul (Ac. 20:18/36)*, Paris: 1962; idem, 'La construction du discours de Milet', în *Nouvelles Etudes sur les Actes des Apotres*, Paris : 1984; 424-445; C.K. Barrett, 'Paul's Address to the Ephesian Elders', în J. Jervell și W.A. Meeks (eds), *God's Christ and His People : Studies in Honour of N.A. Dahl*, Oslo: Universitetsforlaget, 1978, pp. 107-121; J. Lambrecht, 'Paul's Farewell Address at Miletus', în J. Kremer, *Les Actes des Apotres*, Gembloux: Duculot, 1979, 307-337, etc.

⁴⁷ F.F. Bruce, *The Acts of the Apostles: The Greek Text with Introduction and Commentary*, Leicester: Apollos, 1990 (1951), p. 429. Cf. și comentariul lui G. Lüdemann, *Early Christianity According to the Traditions in Acts. A Commentary*, J. Bowden (trad), Minneapolis, MN: Fortress Press, 1989, p. 226.

⁴⁸ M. Dibelius, *Studies in the Acts of the Apostles*, London: SCM Press, 1956, p. 158.

considerare paralelismul dintre cele două discursuri testament, din Fapte 1 și Fapte 20, se observă că Isus și Pavel sunt singurii care privesc retrospectiv și prospectiv la destinul Bisericii, și încredințează lucrări urmașilor (Pavel, este, în mod evident, slujitor al Domnului, pe când mântuitorul Isus este Fiul lui Dumnezeu și se înalță la dreapta Tatălui).

În afară de paradigma drumului spre Ierusalim, spre martiraj, Luca mai folosește și *paradigma despărțirii binecuvântate*. Contextul discursului este pregătit cu deosebită atenție, din timp, prin istorisirea învierii lui Eutih (Fapte 20 :7-12). Spre deosebire de interpretările ocazionale ale acestui pasaj, care, de obicei, îl incriminează pe Eutih pentru neatenția sa, mesajul central al pericopei este că Dumnezeu încurajează Biserica Sa și nu o lasă să fie întristată peste măsură de mult prin plecarea lui Pavel – nici prin căderea lui Eutih și moartea acestuia, nici prin despărțirea de Pavel – și posibila lui moarte. Viața tuturor este mâna lui Dumnezeu. Întoarcerea la viață a lui Eutih, în urma rugăciunii lui Pavel, este un pricina unei mari mângâieri (Fapte 20:7-12). Luca pregătește scena discursului testament al lui Pavel prin construirea unui context de mângâiere, de încurajare divină, astfel încât ascultătorul înțelege mai bine caracterul esențial al sfaturilor din Fapte 20:17-38. Emoțiile și mângâierea la învierea lui Eutih (20:7-12), corespund cu emoțiile despărțirii și intensitatea mesajului din Milet.

Teme lucane și vocabular lucan

Anumite elemente din vocabularul istorisirii atrag apoi atenția asupra unor preocupări legate de organizarea bisericilor, preocupări interpretate ca semne ale unei perioade mai târzii, post-apostolice, spre sfârșitul secolului 1 dH. Astfel de observații ar indica o discrepanță între teologia mai târzie a lui Luca (cca. 80 dH) și data discursului (cca. 57 dH). În text apare termenul de prezbiter (presbiterou~), care se găsește de aproximativ 19 ori în Fapte și de 7 ori în Luca, în timp ce în scrisorile lui Pavel îl întâlnim mai puțin:

în 1-2 Timotei (x5), Tit (x3), Filimon (1).⁴⁹ Pentru Lüdemann, prezența acestui termen indică preocupare lui Luca pentru problemele bisericii contemporane lui; o asemenea interpretare pierde din vedere, însă, că acestea erau și bisericile lui Pavel (Antiohia Siriei, Efes, Milet, bisericile din Galatia, etc.) și că organizarea bisericii apare destul de timpuriu (cf. 1-2 Corinteni și certurile de partidă, problemele de autoritate din Galateni, ca să nu mai menționăm epistole cum sunt Tit și 1-2 Timotei).⁵⁰ Preocuparea pentru lupta împotriva ereziilor și împotriva legalismului iudaic, se face simțită de timpuriu și caracterizează întreg secolul 1 și 2 (cf. 1-3 Ioan, Evrei, 2 Petru, Iuda, 1-2 Tesaloniceni, Coloseni, dar și *Didahia*, *Păstorul* lui Hermas, etc.). Astfel, tema pseudo-creștinilor strecurați în Biserică spre a distruge comunitatea – ca niște lupi veniți să distrugă o turmă – era un subiect și un loc comun în toată această perioadă, atât pentru creștini cât și pentru necreștini.⁵¹

⁴⁹ Scrisorile lui Pavel citate mai sus aparțin grupului de scrisori pastorale, care se ocupă de organizarea bisericii. Este interesant că presbitero~ apare relativ des în Matei (x12) evanghelie care accentuează organizarea și disciplina Bisericii. Limbajul lucian din Fapte 20.24, 28-30, are și alte legături cu limbajul și stilul epistolelor pastorale. Observația aceasta i-a făcut pe unii comentatori să sugereze că Luca a participat la scrierea lor (implicarea sa este doar ipotetică). Cf. J.D.G. Dunn, *The Acts of the Apostles*, Epworth Commentaries, Peterborough, UK: Epworth Press, 1996, p. 270. În ce privește presbitero~, bătrân, prezbiter, păstor (prin extensie), Pavel îl folosește aproape la fel de frecvent cu episkopo~, supraveghetor, cf. Filipeni (x1), 1-2 Timotei (x2), Tit (x1); la Luca, însă, episkopo~, apare mult mai rar, în Luca (1), în Fapte (2). În discursul din Milet, însă, apar din nou ambii termeni la egalitate, Fapte 20:17, 28.

⁵⁰ Lüdemann, *Early Christianity*, p. 227.

⁵¹ Cf. existența unor paralele Fapte 20:29-30 și *Didahia* 16.3 ‘Căci în zilele din urmă vor fi profeți falși și numărul celor destrăbălați va crește, oile se vor preface în lupi și dragostea se va transforma în ură’ (*Didahia* este scrisă la sfârșitul sec. 1 dH – începutul sec. 2 dH). În același timp, A.J. Malherbe, *Paul and the Popular Philosophers*, Minneapolis, MN: Fortress Press, 1989, p. 153, spune că asemănarea învățătorilor falși cu niște lupi care atacă turma este un stereotip mediteraneean, vezi și Lucian, *Revivescences sive Piscator*, 35-36. În cazul acesta, prezența referinței nu indică o dată târzie sau o discrepanță între preocupările lui Luca și ale lui Pavel – ci un limbaj comun, la îndemână – ca să nu amintim că, în

Printre temele specific lucane prezente în acest discurs se pot număra și peirasmon, tema încercării, a necazului v. 19 (cf. încercările lui Isus, Lc. 22:28), și dromo~, tema drumului, a călătoriei, a căii, v. 24 (conceptul teologic acoperă o arie semantică mai mare, la Luca: poreuomai, otlo~ în Lc. 9–19, 13:33, Fapte 9:2, 19:9, 23, 22:4, 24:14, 22, etc., dromo~, Fapte 13:25, 20:18; eijsodo~, Fapte 13:24; eixodo~ în Lc. 9:31).⁵²

Expresii mai complexe sunt, apoi, cele care includ tema pocăinței și a credinței, ei]" qeon metanoian kai pistin ei]" ton kurion, v. 21⁵³, tema dependenței de Duhul Sfânt, 'iată-mă, legat de Duhul Sfânt să merg la Ierusalim – fără să știu ce mi se va întâmpla acolo', ijdou dedemeno" e]w tw/pneumati poreuomai ei]" jlerousalhm ta e]n au]th/sunanthson ta moi mh ei]dw", v. 22 (aici avem avem trei teme întrepătrunse, tema Duhului Sfânt, tema legării – a dezlegării, și tema destinului dei, a]nagkh, controlat de Dumnezeu, nu de forțe străine planului său, de lumea zeilor greci, de exemplu). Tema legării-dezlegării, aparte de înțelesul ei comunitar și disciplinar din Mt. 16:18, 18:17; și Mt. 28:18-20, este pe deoparte o temă lucană și paulină, în același timp, care arată cum percepe Luca destinul lui Pavel: la început el lega și închidea pe creștinii care aparțineau Căii (Fapte 8:1-4), apoi el este legat să asculte chemarea cerească (Fapte 9), iar în cele din urmă, aici, în Fapte 20, este legat de Duhul Sfânt pentru un destin pe care nu îl înțelege în totalitate, și va ajunge în cele din urmă să fie legat și de oameni și închis pentru a mărturisi evanghelia mai departe, 22:5, 24:27. În plus, tema legării în lanțuri pentru evanghelie, o temă paulină în esența ei (cf. Ef. 3:1, 4:1; Filip. 1:7, 1:13, 1:14, 1:17, Col. 4:18, 2 Tim. 1:8, 2:9, Film. 1:1, 9, 10, 13),

virtutea obiceiului lui Pavel de a-l cita pe Isus, este posibil ca aici să avem o referință subtextuală la tradiții de tipul Ioan 10.

⁵² Cf. W. C. Robinson, 'The Theological Context for Interpreting Luke's Travel Narrative (9:51 ff.)', *Journal for Biblical Literature* 79 (1960), 20-31, J. Navone, 'The Way of the Lord', *Script* 20 (1968), 24-30; 'The Journey Theme,' *Bib.Td.* 58 (1972), 616-619; etc.

⁵³ Dunn numește versetul drept un rezumat lucan al predicării lui Pavel în fapte (Dunn, *Acts*, p. 271).

este prezentă și în Faptele Apostolilor (Fapte 5:21, 23, 16:23, 25, 26, 27, 36, 20:23, 22:4, 23:18, 29, 25:14, 27, 26:29, 31, 27:1, 42, 28:17).

La temele enunțate se mai pot menționa și accentele lui Luca pe predicarea evangheliei, *khrusson thn basileian*, v. 25 (cf. Lc. 8:1, Fapte 8:12, 19:8, 28:23, 31), pe tema acțiunii Duhului Sfânt, v. 28 (cf. Lc. 1:15, 35, 41, 67; 2:25-27; 3:16; 3:22; 4:1; 4:14; 4:18; 10:21; 11:13; 12:10, 12, Fapte 1:2, 5, 8, 16, etc.), pe subiectul încredințării în mâna lui Dumnezeu și a cuvântului harului Său, *paratiqemai uma" tw/ qew/ kai tw/ logw/ th" carito" aujtou*, v. 32 (cf. Lc. 23:46, Fapte 14:23, dar și 1 Pet. 4:19, cuvântul harului – Lc. 4.22, Fapte 14.23), motivul rugăciunii, v. 36 (unul din motivele importante din Luca-Fapte), tema despărțirilor dramatice, vv. 36-38 (vezi și relatarea despre Filip și convertirea famenului etiopian, Fapte 8:26-40 – finalizată cu o despărțire în bucurie, plină de Duhul Sfânt, precum și întâlnirea și despărțirea dintre Isus și cei doi ucenici care mergeau spre Emaus, Lc. 24:13-35, în care cei doi trec printr-o gamă variată de sentimente: tristețe, entuziasm și neliniște - ‘ne ardea inima în noi’, bucurie, cf. Luca 24:32, *ouci hkardia hmwn kaiomenh hjn eñ hmin wl' eñ alei hmin eñ th/ obw*). Tema despărțirii este prezentă și în Fapte 20:24, 25 (‘nu țin numaidecât la viața mea’, ‘știu că nu-mi veți mai vedea fața’, și aduce aminte de tema paulină a pregătirii pentru jertfă, cf. Filip. 1:20-26, 2 Tim. 4:7).

După cum se poate observa, lista aceasta a temelor lucane din discursul lui Pavel în Milet este clară, bine susținută din punct de vedere al pasajelor din Luca-Fapte. În același timp, însă, ea nu este atât de pură, cum ar fi de așteptat în cazul unei compoziții *de novo*. Numeroasele paralele și suprapuneri pauline și lucane atrag atenția asupra interacției puternice dintre Luca și Pavel, deși nu o explicitează, și, după cum nota Dunn: ‘discursul... are un sunet lucan... dar sentimentele sunt pauline’.⁵⁴ Probabil că această evaluare ar putea fi parafrazată astfel: ‘discursul are un sunet lucan, dar tonul este paulin’, sau ‘Luca scrie, dar Pavel este cel ce predică’.

⁵⁴ Dunn, *Acts*, p. 274.

Structuri literare lucane

Contribuția lui Luca se simte, apoi, în sfera aranjamentului literar. Se poate observa o anumită dispunere circulară, pusă în evidență de paralelismul dintre apologia lui Pavel din vv. 18-21, și cea din vv. 33-35, ambele texte fiind bazate pe folosirea expresiilor *uinei* "epistasqe, 'voi știți, înțelegeți' (v. 18) și *aujtoi; ginwskete*, 'voi cunoașteți, știți' (v. 34).

Între ele argumentul se desfășoară bazat pe altă ordine interioară, evidențiată de existența a formule 'și acum' (*kai nun ijdou* – v. 22, *kai nun ijdou* – v. 25, *kai ta nun* – v. 32).⁵⁵ De fapt, structura internă se bazează pe un paralelism mai complex, care include și conceptul cunoașterii, subliniat mai sus, vs. 22: *și iată acum... nu știu* (*kai nun ijdou eġw... mh eiġw*"), vv. 25, *și iată acum, știu* (*kai nun ijdou eġw oiġa*), și vv. 32, *și acum vă încredințez* (*kai ta nun paratiqemai*).

În ce privește legătura între structură și conținut, unele lucrări recente au pus în evidență existența unui paralelism conceptual între Fapte 20:18-35 și Epictet, *Discursuri*, 3.22.1-109, o corespondență importantă între ideile scoase în evidență de Luca, din cuvântarea lui Pavel, despre lucrătorul creștin, și sfaturile lui Epictet pentru filosoful cinic, pornit să slujească lumea și pe Dumnezeu:⁵⁶

18. Știți cum m-am purtat cu voi în toată vremea, din ziua dintîi, în care am pus piciorul pe pămîntul Asiei. 19. Am slujit Domnului cu toată smerenia,	Cinicul trebuie să se dedice în întregime slujirii lui Dumnezeu, să meargă printre oameni (69)
cu multe lacrimi, și în mijlocul încercărilor pe care mi le ridicau	Când va fi biciuit de oameni ca un asin, el trebuie să reziste și să îi

⁵⁵ Lüdemann, *Early Christianity*, pp. 226-227

⁵⁶ I. Czachesz, *Apostolic Commission Narratives in the Canonical and Apocryphal Acts of the Apostles*, Groningen, 2002, disertație PhD, nepublicată, cap. 1, p. 18. Varianta în limba română expusă în text nu redă cuvintele lui Epictet, ca atare, ci parafraza lor. Asemănarea izbitoare reflectă educația elenistă a lui Luca și Pavel, cu influențe cinice, dar și, în extremis, posibilitatea ca Epictet să fi fost influențat de creștinism, de scrierile VT și NT (teologul bizantin Arethas, 850-940, chiar a sugerat că Epictet a citit NT, cf. Czachesz, *Apostolic Commission*, cap. 1, p. 17).

uneltirile Iudeilor.	iubească pe cei care îl lovesc (54)
20. Știți că n-am ascuns nimic din ce vă era de folos, și nu m-am temut să vă propovăduiesc și să vă învăț înaintea norodului și în case, [...] 27. Căci nu m-am ferit să vă vestesc tot planul lui Dumnezeu.	Filosoful cinic este trimis de Zeus ca mesager (vestitor) între oameni, să arate mulțimilor și fiecăruia, individual, rătăcirea în care trăiesc (23). 2.3.23
21. [...] și să vestesc Iudeilor și Grecilor: pocăința față de Dumnezeu și credința în Domnul nostru Isus Hristos.	Cetățenii trebuie să se întoarcă la Dumnezeu și să cinstească divinitatea (2.20.22)
22. Și acum, iată că, împins de Duhul, mă duc la Ierusalim, fără să știu ce mi se va întâmpla acolo. 23. Numai, Duhul Sfânt mă înștiințează din cetate în cetate că mă așteaptă lanțuri și necazuri.	Filosoful cinic se așteaptă să meargă în exil, dar nu se simte singur în universul creat: soare, lună, stele, etc., exilat de oameni, el nu este exilat de zei (22)
24. Dar eu nu țin numaidecât la viața mea, ca și cum mi-ar fi scumpă, ci vreau numai să-mi sfârșesc cu bucurie calea și slujba, pe care am primit-o de la Domnul Isus, ca să vestesc Evanghelia harului lui Dumnezeu.	Trupul nu are importanță, de moarte filosoful cinic nu are de ce să se teamă (21) Viața este ca o cursă olimpică în care te înscrii, nu este o cursă mizerabilă, de disprețuit (51)
33. N-am râvnit nici la argintul, nici la aurul, nici la hainele cuiva.	Filosoful cinic nu are averi, proprietăți: are doar pământul de sub el, cerul deasupra, și o haină... (47) Nu se cuvine să economisească ce îi dau oamenii, sau se îmbuibe... (50)
28. Luați seama dar, la voi înșivă și la toată turma peste care v-a pus Duhul Sfânt episcopi, ca să păstoriți Biserica Domnului, pe care a cîștigat-o cu însuși sîngele Său.	Filosoful cinic vede pe toți oamenii ca pe copii ai lui, fii și fiice ale sale. Așa se apropie de ei: ca un frate, ca un tată, ca un slujitor al lui Zeus, care este tatăl tuturor.

Punctele comune (*topoi*) dintre cele două discursuri se concentrează asupra următoarelor cerințe asupra omului lui Dumnezeu, teolog sau filosof, așa cum se poate observa și în tabel: (a) dedicare deplină a vieții în slujba lui Dumnezeu, între oameni; (b) răbdare și rezistență în suferință și încercări; (c) să fie mesager al voiei lui Dumnezeu către oameni; (d) să îndemne oamenii la întoarcere către Dumnezeu; (e) să nu se teamă de peregrinar, de exil, de persecuție; (f) să nu se îngrijoreze pentru viața sa; (g) să alerge ca la cursele de olimpiadă, ca

să câștige premiul; (h) să nu se aștepte la plată sau răsplată de la oameni, pentru slujirea lui; (i) să îngrijească de oameni cu inima unui frate și a unui părinte (la acest punct, Epictet folosește și imaginea unui păstor care îngrijește de oile sale, cf. *Discursuri* 3.22.35-36).⁵⁷ Destul de interesant este că și Sheila E. McGinn vede în Pavel, prin prisma discursului din Milet, un profet misionar care respectă următoarele repere vechi testamentare: (1) slujește Domnului, (2) se poartă cu smerenie, (3) suferă persecuția din partea conaționalilor săi (v. 19); (4) predică pocăința, întoarcerea la Dumnezeu (v. 21); (5) este ‘prizonier’ în mâinile și sub călăuzirea Duhului Sfânt (v.22); (6) are un rol de mediator (vv. 32,36); (7) își îndeplinește slujba fără să caute răsplătire pământească (v. 33); și, (8) este gata să plătească prețul final al martirajului (vv. 23-25).⁵⁸

Teologia lui Pavel: Biserică, slujire apostolică, teologia ispășirii

După această analiză, se pune întrebarea cât de paulin este atunci, mesajul lui Pavel din Fapte 20? Așa cum s-a putut observa, pasajul reține o anumită ambiguitate, o suprapunere de teme și de vocabular între materialul lucan și paulin al Noului Testament. Limbajul folosit are multe din trăsăturile caracteristice ale lui Pavel, așa încât s-a spus adesea că Fapte 20:17-38 oferă una din cele mai bune ocazii de

⁵⁷ Pentru alte paralele între NT și ideile cinice, vezi A.J. Malherbe, *The Cynic Epistles. A Study Edition*, Missoula, MT: Scholars, 1977. Pentru ipoteza cinică în ce privește pe Isus și apostoli, vezi F.G. Downing, *Cynics and Christian origins*, Edinburgh: T&T Clark, 1992. idem, *Christ and the Cynics*, JSOT 4, Sheffield: SAP, 1988; ipotezele acestea au fost criticate de H.D. Betz, ‘Jesus and the Cynics: Survey and Analysis of a Hypothesis’, *JR* 74 (1994), 453-475; P.R. Eddy, ‘Jesus as Diogenes? Reflections on the Cynic Jesus Thesis’, *Journal for Biblical Literature* 115 (1996) 449-469; ca replică, vezi D. Seeley, ‘Jesus and the Cynics Revisited’, *Journal for Biblical Literature* 116 (1997) 704-712; F.G. Downing, ‘Deeper Reflections on the Jewish Cynic Jesus’, *Journal for Biblical Literature* 117 (1998) 97-104.

⁵⁸ S.E. McGinn, ‘Paul: Prophet or Apostle?’, http://www.jcu.edu/BIBLE/Paul/Prophet_Apostle.htm, 13.05.2004.

testare a caracterului paulin al discursurilor lui Pavel (C. Price, C. Hemer).

Biserica lui Dumnezeu

În primul rând se remarcă expresia *ekklesia tou theou*, Biserica lui Dumnezeu, v. 28, care apare aici pentru prima și ultima oară în Faptele Apostolilor. În rest, o putem găsi în epistolele lui Pavel: 1 Cor. 1:2, 10:32, 11:16, 22, 15:9, 2 Cor. 1:1, 8:1, Gal. 1:13, 1 Tes. 2.14, 2 Tes. 1:4, 1 Tim. 3 :5, 15 (mai apare și în 3 In. 1:6, Apoc. 2 :18, 3 :1, 14). Formularea este emfatică, iar folosirea ei aici implică o cunoaștere foarte bună a lui Pavel de către Luca (fie că a cunoscut epistolele, sau cuvântarea în sine – textul face parte din secțiunile la plural, ‘noi’, din Fapte, care implică un jurnal de călătorie, cf. 16:10-18, 20:5-16, 21:1-18, 27:1-28:16, fie că Luca a reconstruit mesajul în cunoștință de teologia epistolelor, și cu surse bune, în același timp, cu privire la mesajul istoric, original, din Milet, al lui Pavel).⁵⁹ Folosirea ei unică nu poate să indice decât o sensibilizare maximă cu privire la teologia și învățătura lui Pavel.

În al doilea rând, proverbul din v. 35, *makarion estin mallon didonai hj lambanein*, pare, de asemeni, a fi un proverb de proveniență paulină, parte concretă a unei tradiții timpurii despre Isus care nu ni s-a păstrat în evanghelii – dar, bineînțeles, s-a păstrat ca text autoritativ în Noul Testament, ca citat plasat în Faptele Apostolilor.⁶⁰ Se pare că expresia are o paralelă persană, posibil de

⁵⁹ O explicație interesantă pentru asemănarea cu Pavel, o amintește Lüdemann, *Early Christianity*, p. 226, ca fiind propusă de L. Aejmelaeus, *Wachen vor dem Ende*, Schriften der Finnischen exegetischen Gesellschaft 44, Helsinki: 1985, 89-195, care sugerează că Luca ar fi citit 1 Tesaloniceni și alte epistole pauline și că această lectură a stat la baza reconstrucției portretului lui Pavel. Totuși, dacă referințele din epistole sunt suficiente pentru a stabili câteva clare paralele pauline, ele nu ar putea fi suficiente în alcătuirea unui mesaj atât de plin de culoare și specific paulin, ca să nu mai amintim existența unor expresii redemptive ‘tari’ străine de Luca, cf. 20:28.

⁶⁰ Se înțelege din acest exemplu, ca și din altele, cum ar fi unele variații de manuscris, exemplu Luca 6.5, codex D, ori din colecții necanonice de vorbe ale lui Isus, cum este Evanghelia lui Toma (cf. Ev.Toma, 81-82) că nu toate zicerile

reconstruit din scrierile lui Tucidide și, de asemenea, un ecou în 1 Clement.⁶¹

Ceea ce ar trebui reținut, totuși, este că viața lui Pavel este caracterizată, în momentele ei cruciale, prin astfel de proverbe sau citate. De exemplu, Luca reține – tot pentru Pavel – o vorbă vestită în Fapte 26:14, care vine tot din partea lui Isus : ‘ți-e greu să arunci cu piciorul înapoi în vârful unui țepuș?’.⁶² În plus, când are ocazia, Pavel citează în Atena din inscripțiile locale și apoi, din poetul Aratus (Fapte 17:23, 28).⁶³ Dacă acestea sunt rapoarte istorice lucane, și s-ar putea argumenta că, după același model lucan, și Petru citează din Ioel, în Fapte 2, iar Ștefan citează din Exod, Deuteronom și Isaia, în Fapte 7, în cazul lui Pavel trecem, totuși, dincolo de detaliile stilistice ale lui Luca. În Tit 1:12 Pavel, de exemplu, citează din poezii crețane, iar în Romani și 1-2 Corinteni citează, de asemenea, din cuvintele opozanților săi, sau folosește artificii retorice care introduc citate imaginare, anticipări de argumente. Chiar dacă procedul literar al menționării de citate într-un discurs era prețuit în antichitate, un astfel de amănunt indică puternic că dincolo de vocea lui Luca, în fundal se află prezența robustă a teologiei apostolului Pavel.

Slujirea apostolică

lui Isus ni s-au păstrat în forma canonică a NT. Cele atribuite lui Isus, dar care nu sunt atestate în NT, nu pot oferi decât informație conjecturală, și nu pot fi privite ca texte normative pentru creștini. Ele nu au garanția transmiterii corecte și nici pe cea a inspirației divine și recunoașterii acestei inspirații de către Biserică.

⁶¹ Tucidide, *Hist.*, 2.97.4, *didonai mallon e lambanein*, cf. și 1 Clement 2.1, *hedion didontes e lambanontes*, citate de Lüdemann, *Early Christianity*, p. 228.

⁶² Raportarea permanentă la Isus, pare să fie o trăsătură caracteristică a lui Pavel. Cf. apelul des la ceea ce a spus sau nu a spus Domnul, în 1 Cor. 7-8, 11. În același timp, se poate sugera că Fapte 20:28, cu referința la păstorirea Bisericii lui Dumnezeu, este din nou o aluzie la pildele lui Isus despre turmă și păstor, cf. Ioan 10, 1 Pet. 5:2-4.

⁶³ Aratus din Soli, din Cilicia (născut cca. 315--305 îH), *Phaenomena* 5, citat de Aristobulus (sec. 2 îH, autor elenist), cf. în Fragment 4 din Eusebius, *Preparatio Evangelica*, 2.842. Un fragment similar apare în Cleanthes, *Imn pentru Zeus*, 4.

Portretul realist al lui Pavel rezultă, apoi, din mai multe afirmații din cuprinsul acestui discurs din Milet. Astfel, Pavel menționează că a lucrat cu mâinile sale ca să se întrețină, v. 34 (cf. 1 Tes. 2:9, 1 Cor. 4:12). Observăm în v. 18 că Pavel se află sub atacul unor detractori și de aceea găsește cu cale să se apere în acest discurs (amănunt ce corespunde cu 1 Cor. 1:17-2:4, 2 Cor. 10:10, 11:6, 2 Cor. 11:7-11 ; cf. și v. 33, despre cinstea financiară a lui Pavel – vezi Rom.7:7; 13:9; 1 Cor. 10:6; Gal. 5:17; 1Tim.3:1). În vv. 19-20, găsim că îl slujește pe Domnul (cf. Rom. 1:1, 12:11, Gal. 1:10, Filip. 1:1) cu umilință – cu smerenie (cf. Rom. 12:16, Filip. 2:3), că a căutat să-i învețe ce este de folos (cf. 1 Cor. 6:12, 10:23, 12:7, 2 Cor. 8:10, 12:1). Pavel își aduce aminte de lacrimile sale, de durerile predicării și sfătuirii celor de curând întorși la credință (cf. 2 Cor. 2:4),⁶⁴ și își evaluează viața și slujirea înaintea lor, în vv. 24-27, 31 (cf. 2 Cor. 5:18-20, 2 Tim. 4:7, Filip. 1:21-25, 3:13-14).⁶⁵ Dintre îndemnurile finale, v. 31 citează: grhgoreite, vegheați, care trimite la formulările din 1 Cor. 16:13; Col. 4:2; 1 Tes. 5:6,10; 1 Pet. 5:8; și mnhmoneuonte", aducându-vă aminte, care poate fi găsit în forme echivalente în Gal. 2:10; Ef. 2:11; Col.4:18; 1 Tes.1:3; 2:9; 2 Tes.2:5; 2 Tim.2:8; Evr.11:15,22; 13:7.

S.E. Porter oferă o listă mai bine structurată a paralelismelor pauline din acest pasaj, unele stabilite în domeniul detaliilor biografice și altele în cel al conceptelor teologice.⁶⁶ Primul domeniu, al detaliilor biografice, include expresii specifice, de tipul :

‘am slujit Domnului’ (Fapte 20:19; Rom 12:11),

‘cu toată smerenia’ (Fapte 20:19; Ef. 4:2),

‘Iudei și Greci’ (Fapte 20:21; Rom.),

⁶⁴ Dunn, Acts, p. 271.

⁶⁵ Din temele amintite în v. 24: ‘să-mi sfârșesc cu bucurie calea și slujba’, ambele au echivalente pauline: slujba, primită de la domnul Isus, thn diakonian hn ej abon para tou kuriou jhsou, este clar o referință specifică lui Pavel, iar calea – dromon mou - deși pare o temă lucană, are și ea echivalente pauline (‘alergarea’, ‘chemarea’, ‘lupta’).

⁶⁶ S. Porter, *Paul in Acts*, Peabody, MA: Hendrickson, 2001, p. 117.

‘să sfârșesc calea și slujba’ (Fapte 20:24; 2 Tim. 4:7, cf. și 2 Tim. 4:5; Col. 4:17),

‘slujba pe care am primit-o de la Domnul Isus’ (Fapte 20:24; Col. 4:17),

‘evanghelia harului lui Dumnezeu’ (Fapte 20:24, 32),

‘biserica lui Dumnezeu’ (Fapte 20:28),

‘luați seama la voi înșivă’ (Fapte 20:28; 1 Tim 4:16),

‘vegheați’ (Fapte 20:31; 1 Cor 16:13; Col. 4:2; 1 Tes. 5:6, 10),

‘vă poate zidi sufletește’ (Fapte 20:32; Rom. 15:20; 1 Cor. 8:1, 10; 10:23; 14:4, 17; Gal. 2:18; 1 Tes. 5:11),

‘moștenirea împreună cu cei sfințiți’ (Fapte 20:32; Col. 1:12),

‘am lucrat... cu mâinile mele’ (Fapte 20:34-35; 1 Cor. 4:12; Ef. 4:28),

limbajul implorării, al sfătuirii (Fapte 20:31; 1 Tes. 2:7-8).

Pavel nu dorește să fie o povară pentru bisericile înființate de el (Fapte 20:33-34; 1 Cor. 9; 2 Cor. 11:7-11; 1 Tes. 2:9-12).

O privire de ansamblu asupra elementelor pauline ale discursului din Fapte 20 ar putea grupa tematic corespondențele dintre Fapte 20 și epistolele lui Pavel, pe următoarele domenii de activitate:

Mod de viață, 20:17-18, vs. 1 Tes. 2:1-2; 5:10-11; Filip. 4:15.

Lucrare, 20:19, vs. Rom. 1:1; 12:11; Filip. 2:22.

Modestie, 20:19, vs. 2 Cor. 10:1; 11:7; 1 Tes. 2:6.

Temeri, 20:19, vs. Rom. 9:2; 2 Cor. 2:4; Filip. 3:18.

Prigonire, 20:19, vs. 2 Cor. 11:24, 26; 1 Tes. 2:14-16.

Predare, 20:20, vs. Rom. 16:5; Col. 4:14; Filip. 21.

Predicare, 20:21, vs. Rom. 1:16; 1 Cor. 9:20.

Probleme, 20:22, vs. Rom. 15:30-32.

Jertfă, 20:24, vs. 2 Cor. 4:7-5:10; 6:4-10; Filip. 1:19-26; 2:17; 3:8.

Predicarea harului, 20:24, vs. Gal. 1:15-16; 2 Cor. 6:1.

Responsabilizarea auditoriului, 20:26, vs. 1 Tes. 2:10.

Toate aceste corespondențe indică caracterului paulin al discursului, și, implicit, realitatea discursului istoric ca bază pentru rezumatul literar-teologic al lui Luca.

Elemente de teologia ispășirii

În ce privește domeniul *conceptelor teologice*, cea de a doua categorie a lui Porter, acesta include termeni necaracteristici lui Luca, așa cum ar fi ‘biserica lui Dumnezeu, cea răscumpărată cu însuși sângele Său’, *ekkhsian tou qeou, hh periepoihsato dia tou aimato*" *tou ijdou*, din Fapte 20:28, unul din cele mai dificile versete din NT. În oricare din înțelesurile sale, ‘prin sângele lui Dumnezeu’ sau ‘prin sânge, de-al Său’ (adică, prin sângele Fiului Său, Isus), expresia este neobișnuită pentru Luca-Fapte. Ca referință la sângele ispășitor al lui Hristos, ea ar s-ar raporta mult mai bine la epistolele lui Pavel (Rom. 3:25, 5:9, 8:32; 1 Cor. 10:16, 11:25, 27; Col. 1:20), cu observația, însă, că nici el nu scrie despre ‘sângele lui Dumnezeu’ (cel mult într-un sens loțiitor, prin Fiul lui Dumnezeu, cf. 2 Cor. 5:19). Tipul acesta de teologie, de hristologie ispășitoare, redemptivă, nu face parte dintre dominantele gândirii lucane din Luca-Fapte, ci mai degrabă din gândirea lui Pavel. Afirmția din v. 28, în același timp, se ridică la înălțimea unei declarații trinitare, învățătura despre Sfânta Treime, fiind, de altfel, prezentă în toate detaliile cuvântării (J. Stott).

În urma unei astfel de analize, C.F.D. Moule nota că ‘cel ce vorbește [aici] este Pavel, nu alt vorbitor, și el nu evanghelizează ci se adresează cu un mesaj profund unei comunități deja evanghelizate. Contextul, ca și teologia, sunt exact cele ale unei epistole pauline’.⁶⁷ C. Hemer scrie că ‘discursul din Milet conține caracteristici pauline clare’.⁶⁸ În același timp, datorită concluziilor ei radicale, au existat și încercări de discreditare a astfel de analiză; Conzelmann numește teologia din v.28 ‘o tendință ocazională’ a lui Luca (1), ceea ce este o

⁶⁷ C.F.D. Moule, ‘The Christology of Acts’, în L.E. Keck și J.L. Martyn (eds), *Studies in Luke-Acts*, London: SPCK, 1968, 159–185, p. 171, citat de Hemer, *Setting*, p. 426.

⁶⁸ Hemer, *Setting*, p. 425.

contradicție în termeni, și sună la fel de bine ca și expresia ‘o caracteristică necaracteristică’ a lui Luca.⁶⁹ Deși discuția caracterului paulin sau nepaulin al prezentării lui Pavel în Fapte, de către Luca, este mai complexă decât s-a putut vedea în discuția acestui pasaj, astfel de texte crează probleme maxime pentru literatura care neagă reprezentarea adecvată a lui Pavel în Faptele Apostolilor.⁷⁰

Concluzii asupra teologiei discursului din Milet

La finalul acestei analize, teologia discursului din Milet apare ca un rezultat complex al îmbinării teologiei lui Luca, în calitatea sa de autor literar, și a teologiei lui Pavel, în calitatea sa de personaj – real, dar și de personaj narativ, intra-diegetic.

Luca, pragmatic, își urmărește sistematic convingerile teologice și misionare și construiește eșafodajul narativ care poate pune în evidență lucrarea lui Pavel. Avem aici de a face cu o coerență internă, narativă, proprie volumelor Luca-Fapte, și cu o coerență spirituală de personaj, cea a lui Pavel.⁷¹

Luca este conștient de dimensiunea spirituală superlativă a apostolului neamurilor, și o pune în evidență, așa încât Pavel apostolul și misionarul între neamuri al Bisericii, să poată fi auzit cât mai clar. Dacă Teofil, destinatarul cărții, era un grec căutător de Dumnezeu, un prozelit, atunci este foarte probabil că o asemenea paradigmă literar-teologică a discursului de tip testament, l-ar fi ajutat să înțeleagă destinul Bisericii, nevoia de credință, necesitatea misiunii și a păstoririi cu credincioșie.

⁶⁹ H. Conzelmann, *Theology*, p. 201.

⁷⁰ Ph. Vielhauer, ‘On the ‘Paulinism’ of Acts’, în L.E. Keck și J.L. Martyn, *Studies in Luke-Acts*, London: SPCK, 1968, 33–50, esp. p. 48.

⁷¹ Cele două perspective se unesc, așa cum observă comentatorii (*cf.* conceptele *adecvare istorică*, historical appropriateness – al lui H. Cadbury, *Speeches*, p. 402, și *adecvare literară*, literary appropriateness – al lui C. Gempf, ‘Public Speaking’, p. 292).

Exemplul pe care îl dă Pavel este acela că, în ciuda elementelor apologetice, Pavel nu este orientat spre sine, în Fapte 20. Testamentul său nu este în mod definitiv o apologie, o justificare, decât în măsura în care își reafirmă puritatea și autoritatea slujirii sale apostolice (aici Luca este de-a dreptul biografic în abordare). Pavel alcătuieste un discurs în care își mărturisește dragostea și atașamentul față de prietenii și colaboratorii săi, și prin care îi orientează pe slujitorii din Efes spre viitorul slujirii lor, al Bisericii lui Dumnezeu. În mod crucial, el îi încredințează în mâna lui Dumnezeu, a cuvântului harului Său, îndemnându-i să ia seama la ei înșiși și să păstorească bine turma lui Dumnezeu.

Mesajele lui Pavel și ale lui Luca sunt întrepătrunse, greu de decelat, deși, pe fiecare latură, paulină sau, respectiv, lucană, se poate nota o corespondență excelentă între pasajul de față și alte pasaje reprezentative din lucrările celor doi. Providența a lăsat ca cei doi autori majori ai NT să se completeze unul pe celălalt, fără a-și pierde individualitatea. Probabil că, din cauza aceasta în Fapte 20 se poate vorbi de *trei mesaje*, (a) unul al lui Luca: orientat spre punerea în evidență a lucrării lui Pavel în Biserică și a binecuvântării lui Dumnezeu peste oamenii săi, în vreme de persecuție și misiune; (b) unul al lui Pavel: orientat spre chemarea lucrătorilor la o viață de sfințenie și dedicare, de creștere spirituală și de vigilență teologică, la o viață de ascultare de Dumnezeu – clară și hotărâtă, și (c) unul de tip sintetic, al inspirației divine: naratorul și cel prezentat în narațiune, dimpreună cu cititorul, formează o echipă căreia Dumnezeu îi arată că El își inspiră Cuvântul și se îngrijește ca mesajul Său să ajungă la toate generațiile, la lucrătorii din Milet și la cei din toate timpurile, pentru creșterea împărăției Sale.